

narvelyje.⁴³ Taip pat buvo svarbus Europos valdžios atstovų ir visuomenės viršūnių pasiryžimas veikti viena kryptimi. Vakarų Europoje, kitaip nei Rytų bloke, komunistų partijos turėjo įnirtingus varžovus socialistus. Komunizmas neturėjo visuotinio švietimo, socialinės apsaugos, *pažangos* idėjų ir kovos su socialine nelygybe monopolio. Iš tikrųjų kelerius metus po karo vakarų europiečių gyvenimo sąlygos buvo niūrios. Net Jungtinėje Karalystėje, karą laimėjusioje šalyje, vyriausybei teko galvoti apie politiką ekonominių sunkumų sąlygomis. Tačiau kartu čia buvo linksma ir smagu. Tuo metu, kai Rytų Europos valdžia trypė menus ir varžė laisves, Vakaruose šurmuliavo tikra kultūros šventė. Pramogų pasiūla buvo visokiam skoniui nuo aukščiausio iki prasčiausio. Kas gi Lenkijoje norėjo skaityti šiuolaikinius sovietinius romanus? Kas gi Jungtinėje Karalystėje ar Italijoje nesiveržė į amerikietiškus miuziklus, estradinių dainų, o apie 6-ojo deš. vidurį – rokenrolo koncertus?

Po rūsčių karo metų žmonės Vakaruose brangino asmeninio gyvenimo neiečiomybę. Jie turėjo laisvę rinktis tikėjimą, politines pažiūras, laisvalaikio pomėgius bei pramogas ir ramiai užsidaryti namuose nuo pašalinių akių. Sklido kalbos, kad Rytų Europoje yra kitaip. Komunistų partijos Vakaruose toliau kovojo rinkimuose ir rinko naujus, idėjai atsidavusius narius. Jos ir toliau puoselėjo viltį įgyti valdžią nacionaliniu mastu, nors artimiausios perspektyvos toli gražu nebuvo puikios. Prancūzijoje ir Italijoje komunistams pavyko mesti vyriausybėms rimtą iššūkį. Jie turėjo daug sekėjų. Tai buvo efektyviai veikiantis radikalus darbininkų judėjimo segmentas. Komunistai iškalbingai kritikavo JAV, NATO ir Europos imperializmą. Tačiau tai buvo tas pats lyg mojuoti kumščiais ore. Pernelyg daug žmonių žinojo, kas per komunizaciją vyko Rytų Europoje ir Kinijoje. Pernelyg sėkmingai klostėsi Vakarų Europos ekonominis, socialinis ir politinis atgimimas. Po 1945 m. komunistų partijos neprarado didelių galimybių, nes paprasčiausiai didelių galimybių niekada neturėjo.

> Didžiosios Britanijos premjeras Churchillis ir JAV prezidentas Trumanas vyksta į Fultono koledžą, kuriame Churchillis pirmą kartą prabilo apie Europą padalijusią geležinę uždangą. 1946 m. kovas.

23. PROPAGANDINIS KARAS

Nutare, kad SSRS yra grėsmingiausias jų priešas, Vakarų politikos lyderiai kiek įmanydami įkalbinėjo visuomenę pamiršti užsilikusius šiltus prisiminimus apie Dėdę Džo ir Stalingrado bei Kursko mūšius. 1946 m. kovą Fultono (Misūrio valstija) studentams Churchillis pasakė įspūdingiausią savo kalbą:

Nuo Štettino prie Baltijos iki Triesto prie Adrijos ant žemyno nusileido geležinė uždanga. Už jos atsidūrė visos senųjų Vidurio ir Rytų Europos valstybių sostinės. Varšuva, Berlynas, Praha, Viena, Budapeštas, Belgradas, Bukareštas, Sofija – visi šie garsūs miestai ir juos supantys kraštai, turiu pasakyti, atsidūrė sovietų sferoje ir vienokia ar kitokia forma yra ne tik veikiami sovietų įtakos, bet ir daugeliu atvejų vis stipriau valdomi iš Maskvos.¹

Ryžtingu tonu Churchillui nenusileido Harry Trumanas, paskelbdamas: „Tačiau mes nepasieksime savo tikslų, jei nenorėsime padėti laisvoms šalims apsaugoti laisvų institucijų ir valstybinio vientisumo nuo agresyvių judėjimų, kurie siekia tose šalyse įvesti totalitarinius režimus.“ Viešoji nuomonė greitai pasikeitė: 1941–1945 m. buvęs reikalingas ir gerbiamas karinis sąjungininkas virto visuotinio priešiško objekto.

Ne visos Europos ir Šiaurės Amerikos visuomenės grupės pritarė pažabojimo politikai. Garsiausiai kritiką reiškė Baltijos šalių ir Ukrainos bendruomenių JAV atstovai: jie ragino Vakarų griežčiau elgtis su Stalinu. Kai kurie tvirtino, kad Amerika turi įvesti į Rytų Europą savo ginkluotąsias pajėgas. Tačiau vyravo nuomonė, kad prezidentas Trumanas neturi kitos realios alternatyvos. Neabejotinas faktas, kad, kilus naujam pasauliniam karui, SSRS panaudos savo atominės bombas, šiurpino daugelį blaiviau apie padėtį mąstančių žmonių.

Vakarų politikai chorą traukė tą pačią antikomunistinę giesmę. Visi stengėsi pakeisti visuomenės nuomonę ir nugramzdinti į užmarštį prostalininę pokario propagandą. Vakarų Vokietijoje to buvo siekiama ne tik uoliu aiškinamuoju darbu, bet ir griežtesnėmis priemonėmis – pavyzdžiui, 1956 m. Vokietijos komunistų partija dėl raginimų nuversti vyriausybę buvo paskelbta už įstatymo ribų. Kitos Europos šalys, išskyrus Ispanijos ir Portugalijos fašistinius režimus, bei Šiaurės Amerika manė, kad toks draudimas sukurs daugiau problemų negu jų išspręs. Britų vyriausybei beveik užteko slapta pasiklausti komunistų vadovybės šnekų jos būstinėje Londone, *King Street* 16 (pašto indeksas WC₂), ir kitose susitikimų vietose. Komunistai iškart tai pajuto. Po Antrojo pasaulinio karo generalinio sekretoriaus pavaduotoju tapęs Johnas Gollanas piktinosi: „Jie šniukštinėja, ką aš darau. Prakeiktas telefonas – jie žino, kad tu man skambini, žino, ką tau sakiau, – atplėšinėja mūsų laiškus, vaikšto į mūsų susirinkimus (...), visur pilna šnipų.“² Itin atsargus valdžios elgesys buvo veiksmingas. Po 1950 m. rinkimų, kai komunistai Willie Gallacheris ir Philas Pirati prarado vietas parlamente, į jį neįbėgė nė vienas šios partijos narys. Tačiau britų komunistai ir toliau buvo sekami: net George'as Orwellas, kurio nepavadinsi dideliu oficialios valdžios draugu, slapta aprūpindavo žvalgybos tarnybas galimų komunistų ar jiems prijauniančiųjų sąrašais. Rašytojo pastabose apie asmenis, įtrauktus į tuos sąrašus, neapsieita be rasistinio atspalvio. Nurodytus įtariamuosius Orwellas apibūdino tokiais žodžiais kaip „žydė“, „pusiau žydas“, „Anglijos žydas“, „Lenkijos žydas“.³

Komunistai buvo kaip niekada toli nuo valdžios ir įtakingų pozicijų ne tik Didžiojoje Britanijoje, bet ir JAV. Tik ne visi komunistai norėjo tyliai ramiai dirbti savo darbą. Aštraliauvis Viskonsino valstijos senatorius Joe McCarthy ir Senate, ir už jo ribų garsiai kalbėjo, kad komunizmas siurbia Amerikos

gyvybinius syvus. Jis iškniso įrodymų (o kartais juos išgalvodavo), kad Maskva visur turi slaptų kolaborantų. Tiesioginėse televizijos transliacijose McCarthy mojavo komunistų ir jų rėmėjų sąrašais. Jei asmenys, apkaltinti ardomąja veikla, nepakludavo reikalavimui įvardyti tarp savo draugų esančius komunistus ir jų šalininkus, jiems grėsė profesinis žlugimas. Smarkiausių ugnį McCarthy nukreipė į kino pramonę ir kitus žiniasklaidos sektorius. Dažnai jo kaltinimai buvo menkai pagrįsti, tačiau jam pavyko sukurti įtarumo kupiną atmosferą, kuri išsismelkė į visą Amerikos visuomeninį gyvenimą. Dramaturgas Arthuras Milleris atsisakė nusilenkti Viskonsino senatoriui. Užuo pakluse, ėmėsi kurti pjesę „Lemtingas išbandymas“ (*The Crucible*) apie XVII a. raganų medžioklės beprotybę Naujojoje Anglijoje: tai buvo akivaizdi antikomunistinės isterijos ir persekiojimų alegorija. Įtarimų sukėlė ir paties McCarthy veikla: jis buvo įtariamasis neteisėtai protegavęs kai kuriuos asmenis. Viskonsino senatorius buvo apsvarstytas Senate ir didele balsų dauguma pripažinta, kad jis piktnaudžiavo savo valdžia. McCarthy mirė 1957 m. taip ir nenusiplovęs gėdos.

Tačiau jo veikla turėjo milžiniškų ilgalaikių pasekmių. Neliko prieš Antrąjį pasaulinį karą vyravusio kairiosios amerikiečių spaudos nuolaidumo marksizmui. Tokie žodžiai kaip „komunizmas“ ar „socializmas“ – o galiausiai net tokie kaip „liberalizmas“ – visuotinai įgijo menkinamąją prasmę. JAV vyraujantis politinis diskursas tapo drastiškai suvaržytas. Už JAV komunistų partijos ribų užsilikusias paskutines simpatijas komunizmui reiškė išimtinai pavieniai analitikai ar politiniai studentų būreliai – jie mažai teveikė viešąją nuomonę.

Daugelyje galingiausių Vakarų šalių buvo įsteigtos akademinės institucijos su SSRS susijusiems faktams tirti, o komunizmo politikos, ekonomikos, sociologijos ir istorijos studijos tapo profesionalia veikla. Didžiausiu mastu ji buvo vykdoma JAV.⁴ Mokslininkai, kurių publikacijos buvo palankios Stalinui, sunkiai rasdavo darbo. Įspūdingas atvejis Jungtinėje Karalystėje buvo Londono universiteto Slavų ir Rytų Europos studijų mokyklos Rusijos istorijos dėstytojo Andrew Rothsteino pašalinimas iš pareigų. Rothsteinas, vienas iš Didžiosios Britanijos komunistų partijos įkūrėjų, iš pradžių dirbęs sovietų ambasados informacijos skyriuje ir ne vienus metus priklausęs Kominterno aparatui Maskvoje, niekada neslėpė savo politinių pažiūrų. Kasmet rengdavo studentų mitingą Spalio perversmo metinėms paminėti ir pasakydavo jausmingą kalbą.⁵ Administracija nesutiko pratęsti su juo sutarties motyvuodama (nepaneigiamu) faktu, kad jis nepaskelbė naujų mokslinių publikacijų⁶, tačiau svarbiausia priežastis buvo tai, kad šis dėstytojas priklausė komunistų partijai ir aktyviai joje veikė. Kitas dėstytojas buvo paskirtas atsižvelgiant į jo politinį patikimumą. Kitose Europos ir Šiaurės Amerikos šalyse su komunistais buvo elgiamasi ne taip šiurkščiai – jiems buvo patyliukais užkirstas kelias į mokslines pareigas.

Krikščionių bažnyčios taip pat ištraukė į kovą su komunizmu ir karingu oju ateizmu. Italijoje, Austrijoje ir Bavarijoje įtakinga jėga buvo krikščionių demokratų partijos – jos klio vėsi smerkiamu Romos popiežiaus požiūriu į komunistų elgesį ir tikslus. Plačiai buvo skelbiama apie Katalikų bažnyčios persekiojimus Lenkijoje ir Vengrijoje. Ne mažiau aktyviai reiš kėsi ir protestantų bažnyčios. Viena jų didvyrių buvo anglė Gladys Aylward, kuri tik su dviem svarais ir devynpensių kišenėje 1930 m. išvyko į Kiniją tarnauti misijoje prie Geltonosios upės. Nepaisant visų pavojų ir nesėkmių, ji liko gyva per japonų okupaciją ir nuo išibrovėlių, užėmusių jos antrąją tėvynę, išgelbėjo šimtą kinų vaikų. Jos vargai tęsėsi atėjus į valdžią Mao Dzedongui. Galiausiai ji paliko žemyną ir įkūrė našlaičių prieglaudą Taivane. Jos drąsa buvo ta tema, kokios reikėjo *Reader's Digest* leidėjams.⁷ Visame pasaulyje skaitomo mėnraščio kiekviename numeryje buvo galima rasti priespaudos komunistiniuose kraštuose pavyzdžių. Amerikos vyriausybė, skatindama potencialias krikščionybės galimybes išjudinti marksizmo-leninizmo evangelijos pamatus, Jungtinėje Karalystėje steigė evangelines misijas, vadovaujamas Billy Grahamo.⁸

Be to, istorijos audros 1945 m. į Vakarų nublaskė nemažai Stalino aukų. Ne visi šie žmonės atkreipė į save dėmesį, ypač įvykdžiusieji karo nusikaltimus. Tačiau didelės dalies išėivių biografija buvo švari, ir jie troško perspėti juos priėmusias šalis dėl komunistų valdžios vykdomų baisių. Tokios prisiminimų knygos kaip Sławomiro Rawicziaus „Ilgas žygis“ tapo skaitomiausios. Rawiczius buvo lenkas, per Antrąjį pasaulinį karą, jo paties teigimu, pabėgęs iš sovietų lagerio. Pasak jo, stulbinanti ištvermė padėjo jam įveikti tūkstančius kilometrų iš Sibiro per Gobio dykumą ir Tibetą: čia jis išitrėškė į akis citrinų sulčių, kad pasidarytų panašus į tibetietį, ir Himalajų kalnų skardžiais paknopstomis nusileido į britų Indiją, kur pagaliau atsidūrė laisvėje.

Ne visi patikėjo Rawicziumi: greitai pasigirdo abejonių, ar įmanoma pakelti tokią sunkią kelionę, ir galiausiai pareikšti įtarimai, kad jis išgalvojo savo istoriją.⁹ Tačiau niekas neturėjo pagrindo neigti vis gausėjančioje literatūroje aprašytos komunizmo praktikos. Pasirodė tikslų Stalino teroro kampanijų aprašymų. Šių žinių šaltinis jau buvo ne vien Trockis ir jo šalininkai, kurie turėjo dėl ko sektantiškai griežti dantį ant sovietų ir vis tiek išliko komunistai. Daug iš Rusijos ir Rytų Europos kilusių rašytojų įsitraukdavo į aistringas diskusijas. Džiaugdamiesi atsidūrę Šiaurės Amerikoje ar Vakarų Europoje, jie kaip ugnies bijojo būti sugrąžinti į komunistines valstybes. Žydai iškėlė komunizmo neteisybes kur kas anksčiau negu 7-ajame deš., kai detalai nušvietė Holokausto baisumus. Jie visi sutarė, kad marksizmui-leninizmui ir visoms jo istorinėms formoms būdinga diktatūra, teroras, kitokios ideologijos netoleravimas ir revoliucinis ekspansionizmas. Daugelio įsitikinimu, komunizmas rėmėsi vienu

Amerikiečių belaisviai Šiaurės Korėjoje. 1951 m. Korėjos karo metais Jungtinėse Valstijose pradėjo skliti gandai, esą nelaisvėje jų tėvynainiai tampa prisiekusiais komunistais.

modeliu, išsirutuliojusi SSRS. Vertinant šiuo požiūriu, Rytų Europoje ir Kinijoje buvo galima pastebėti tas pačias represines tendencijas. Savo akimis mačiusiųjų komunistų pasakojimai padėjo suformuoti bendrą Vakarų visuomenės nuomonę šiuo klausimu.

Nerimą dar labiau sustiprino per Korėjos karą į nelaisvę patekę Amerikos kareiviai. Iš Korėjos sklindančios istorijos vertė manyti, kad Kinijos ir Korėjos komunistai išplėtojo kažkokią savo ideologijos skiepijimo metodiką, kuriai niekas nepajėgus atsispirti: esą nelaisvėje JAV sausumos ir oro pajėgų kariai tapo prisiekusiais komunistais. Ši metodika buvo pavadinta smegenų plovimu. Populiarioji spauda ėmė sėti paniką, neva išvaduoti tokie belaisviai, grįžę į tėvynę, taps slaptais griovėjais.

Turėjo praeiti nemažai metų, kol buvo įrodyta, kad smegenų plovimas tėra vaizduotės vaisius.¹⁰ Kai kankinimų ir badmiriavimo nužmoginti belaisviai išpažindavo ištikimybę marksizmui-leninizmui, paprastai jie tikėjosi, kad, suvaidinę ideologinį atsivertimą, išvengs kankinimų. Tačiau, nepaisant to, paplito įsitikinimas, kad komunistai turi itin veiksmingų ideologinių ir organizacinių metodų.

Priekyje žengė komiksų žurnalai. Tokie personažai kaip Supermenas, kapitonas Marvelas, Betmenas ar kapitonas Amerika neapsiribojo kovomis su išgalvotais ateiviais iš kosmoso, bet ir saugojo Vakarų nuo komunizmo blogio jėgų. Jaunieji skaitytojai gerai susipažino su Raudonosios armijos pulkininkų kokardomis ir naikintuvų MiG pavidalu bei galimybėmis. Amerikietiški komiksai originalo kalba ar su verstiniiais tekstais buvo populiarūs visoje Vakarų Europoje. Jungtinėje Karalystėje išgarsėjo anglų rašytojo, berniukams skirtų trilerių autoriaus Kapitono W. E. Johnso knygos apie naikintuvo pilotą Biglsą ir ištikimus jo bendražygius Eldžį ir Rudį. Viena šių knygų – dramatiškas pasakojimas apie tai, kaip pagrindinis herojus išgelbėja savo priešininką buvusį nacistą fon Štalheimą, kuris neapdairiai pasirinko gyvenimą Rytų Vokietijoje ir galiausiai buvo sovietinės saugumo policijos uždarytas už grotų sovietų Tolimuosiuose Rytuose.¹¹ Detektyvų suaugusiems rašytoja Agatha Christie ir jos konkurentai taip pat reiškė pasibjaurėjimą komunizmu.

Tuo pat metu daugėjo ir labiau rafinuotų atakų prieš komunizmą. Albert'as Camus knygoje „Maištaujantis žmogus“ (*L'Homme revolté*) apžvelgė maišto prieš valdžią teorijas bei praktiką ir be gailesčio sukritikavo sovietų režimą. Dar didesnę įtaką padarė George'o Orwello „Gyvulių ūkis“ ir „1984-iejai“. Orwellas niekada neteigė, kad parašyti šiuos romanus jį pakurstė pasidarygėjimas SSRS: juose ištis siunčiami prakeiksmas ir dešiniajam, ir kairiajam totalitarizmui. Vis dėlto „Gyvulių ūkyje“ pasakojama apie kiaules, kurių vedami gyvuliai sukilo prieš išnaudotoją fermerį Džonsą su šūkiu „Keturios kojos gerai, dvi kojos blogai“. Romano pabaigoje kiaulės vadės išmoko vaikščioti dviem kojomis ir kitus gyvulių ūkio gyventojus – arklius, galvijus, vištas – privertė rodyti vergišką nuolankumą. Šis pasakojimas neabejotinai pagrįstas autoriaus atlikta sovietų istorijos analize. Panašiai ir Didysis Brolis, „1984-ųjų“ revoliucinio režimo lyderis, turi tolimą priešą Goldšteina, kurio prototipas akivaizdžiai yra Trockis; o Didžiojo Brolio propagandos manipuliaciniai metodai ir turinys yra tada jau gerai žinomų Stalino metodų reminiscencija. Šie Camus ir Orwello kūriniai iškart tapo XX a. klasika.

Prie komunizmą demaskuojančių intelektualų ir politikų kontingento prisidėjo ir buvę komunistai. Persimetėliai daugiausia buvo dar karingesni negu tie, kurie nuo seno nekentė komunizmo. Žymiausias iš jų buvo Eugenio Reale. Per pirmąjį Kominformo pasitarimą jis kaip Togliatti draugas ir politinis patikėtinis atstovavo Italijos komunistų partijai. Jo atskleistas sovietų dominavimas komunistų tarptautiniuose reikaluose paneigė Togliatti deklaruojamą politinę nepriklausomybę nuo Maskvos.¹² Britų leiboristų politikas Richardas Crossmanas sudarė buvusių komunistų intelektualų straipsnių rinkinį „Dievas, kuriam nepavyko“ (*The God that Failed*).¹³ Šioje knygoje pateikti ir išpūdingi

Arthuro Koestlerio prisiminimai apie savo kaip Vokietijos komunisto gyvenimą 4-ojo deš. pradžioje. Koestleris pasakojo apie griežtas priemones vidinei partijos drausmei palaikyti. Jo aprašytas opozicijos atstovų pažeminimas, verčiant juos atsižadėti visiškai pagrįstų nuomonių, skaitytojams paliko nepamirštamą išpūdį. Dar vienas didelį poveikį padaręs jo romanas „Vidudienio sutemos“ yra beletrizuotas pasakojimas apie Nikolajaus Bucharino likimą. Koestlerio akimis, Bucharinas neįsivaizdavo savo gyvenimo ne komunistų aplinkoje, tad tyčia pasistengė, kad ant jo galvos pasipiltų purvo lavina, ir sąmoningai ėjo į mirtį dėl oficialios idėjos.¹⁴

Daugumos komentatorių nuomone, sovietinė santvarka buvo kraštutinė reiškinio forma, peržengianti kairiosios politinės sistemos ribas. Tai buvo totalitarinė sistema. Ši koncepcija, be teorinio patikimumo, antikomunistams buvo paranki ir kaip polemikos įrankis. Svarbiausia buvo tai, kad ji sulygino SSRS ir Trečiojo reicho struktūrą bei pasaulėžiūrą. Šitaip atsirado sąsaja tarp dabartinio Vakarų priešo ir pirmesnio – nacistų. Šis atradimas įelektrino visą pasaulį. Iš susižavėjimą keliančios Didžiojo aljanso partnerės Sovietų Sąjunga nusirito iki atstumtųjų valstybių rango.

Totalitarizmo grimasos: sovietų pionieriai rengiami karui. 1937 m.

